

Het verdriet van de Oude Belgen of het verglijden van de nationale heldenmythe

Serge Lewuillon*

In Frankrijk zou de mythe van de dappere Galliër nog enige inhoud hebben. Mij goed, maar nu het Masereelfonds het risico heeft genomen te vragen of ik mijn licht eens wilde laten schijnen op de wijze waarop men in Frankrijk nog aan dat heldendom refereert, stond ik toch eventjes perplex toen ik erover na begon te denken. Ik geloof wel degelijk – juist omdat ik er zo veel mee bezig ben geweest – dat de mythe van de heldhaftige Galliër gedemonteerd is. Natuurlijk weet ik uit ervaring dat de nationale zelfverheerlijking, hoewel ze overal op hetzelfde ouderwetse voetstuk staat, in geen enkel land dezelfde is. Het gaat hem vooral om een kwestie van stijl. Om te kunnen vergelijken met de Belgische situatie heb ik eerst wat oude schoolherinneringen opgediept en dat waren er nogal wat. Hoewel ik vanaf mijn prille kinderjaren ondergedompeld ben geworden in een vooruitstrevend opvoedingssysteem, heb ik samen met al mijn vriendjes ruim mijn deel gehad in de cultus van Galliërs, die net zo primitief als onwaarschijnlijk waren, en dat wellicht in ongeveer soortgelijke bewoordingen als wat de Franse scholieren te horen kregen. In die tijd immers werd het mythische Gallië nog als één territorium beschouwd. Alleen de naam van de stammen en hun leiders konden aan dat geheel wat couleur locale toevoegen. Bij ons was er vooral sprake van de Nerviërs en hun stamhoofd Boduognat, maar van de Eburon Ambiorix hadden we toch ook al gehoord. Ik herinner me ook nog andere stichtende epi-

* Hij doceert "Technieken van de archeologie in Europa" aan de Universiteit d'Artois.

sodes die hoofdzakelijk in Vlaanderen plaats hadden gevonden. Laat ik er meteen bijzeggen dat deze herinnering geen enkele statistische waarde bezit. Boven het bord hing er een tijdsrepeel vol felgekleurde plaatjes die ondermeer reliëf gaven aan de gulden sporen en de van ijzeren punten voorziene knotsen. Veiligheidshalve zal ik daar de Vlaamse benaming maar niet van gebruiken om niet het slachtoffer te worden van mijn eigen Brugse metten. En zo ging dat maar voort tot aan het jammerlijke lot van de soldaat die onder een vijandelijke kogelregen een brug omhoog draaide. Of draaide hij ze omhoog? Waar het precies in dat verhaal om ging, ben ik vergeten, net als de naam van deze held. Wat er ook van zij, na de Grote Oorlog bleek er ineens geen nationaal heldendom meer. Ik moet wel zeggen dat we toen al de jaren vijftig schreven en ik de indruk heb dat, als we even het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog buiten beschouwing laten, er na die heugelijke tijden niets noemenswaardigs meer te melden valt in verband met eer, glorie en zelfopoffering. Hoe dan ook, het gaat erom dat we heel wat namen zijn vergeten, maar niet die van onze Oude Belgen. Verdienen ze het ook?

De gulden sporen van Ambiorix

Drie of vier jaar geleden hebben ze in de buurt van Beringen een oude schat opgegraven. Hij bestond uit een paar gouden juwelen en een honderdtal dito Gallische muntstukken. Alles samen betrof het een aanzienlijk fortuin, toen zowel als nu. Deze staters vertoonden geen opschrift, maar algemeen wordt aanvaard dat ze geslagen waren door de Ebuuroonse autoriteiten, die over een gebied heersten dat in grote lijnen overeenkwam met de huidige provincies Luik en Limburg. Toen de schat werd ontdekt en hij tentoongesteld werd in het museum van Tongeren, verkondigden de pers en de goed geïnformeerde mensen in de beide landstalen dat we hier voor de "schat van Ambiorix", de koning der Euburonen, stonden.

Tja. Ambiorix was zeer zeker een belangrijke figuur en Caesar heeft zich geen moeite gespaard om hem ten val te brengen. Waarschijnlijk is dat de reden waarom de Belgische geschiedenisboekjes zijn nagedachtenis altijd heel devoot hebben onderhouden. (Terwijl, de Franse handboeken er met geen woord over reppen, wat, zoals ik hiervoor al liet verstaan, volstrekt normaal is.) Als je het met een hedendaags oog wil bekijken, behoort deze figuur én zijn volk, tot de beide gemeenschappen. We moeten daar niet mee glimlachen. Zoals we nog zullen zien, hebben de Galliërs meerdere malen gediend als unitaire nationale referentie. Hoewel de archeologie doet veronderstellen dat zijn gebied zich veeleer in de buurt van Luik bevond, staat zijn wat protserige standbeeld toch in Tongeren. Meer nog, het is het enige Belgische stamhoofd dat op een postzegel prijkt. Zonder enige twijfel is hij een authentieke en plechtstatige Belg aangezien de benaming Belg al sinds de oudheid de eer geniet in zwang te zijn. Zonder dat we er bovendien iets voor hebben moeten doen, is dat voordeel op het vlak van de communicatie zijn gewicht in brons waard. Vercingetorix had niet zoveel geluk. Hem kunnen ze

niet als de leider van de Fransen vereren. Gelukkig maar, want wat hadden we dan niet allemaal te horen gekregen!

Zoals ik dus al zei: een Belg en dan nog een van de nobelste afkomst, wat wellicht niet helemaal het geval is met Boduognat. En bovendien, aangezien van alle Galliërs fortissimi sunt Belgae (wat Caesar overigens helemaal niet vleidend bedoelde, maar kom, laten we doen alsof we niets hebben gehoord), leek Ambiorix de geknipte figuur om als nationale held te worden vereerd. Had hij niet, samen met zijn dappere krijgers, twee van de sterkste Romeinse legioenen vernietigd, hun generaals inclusief? Dat gezegd zijnde, moeten we toegeven dat we voor het overige totaal niets over hem weten, behalve dat hij de rest van zijn bestaan bezig is geweest met vluchten. Maar volstaat dat niet? Wie anders dan een emblematisch en zo begaafd opperhoofd zou zoveel goud hebben kunnen bezitten? Zonder weliswaar ook maar een schijn van bewijs, maar ook zonder enige betwisting, kon de schat van Beringen in de ogen van onze landgenoten alleen maar Ambiorix toebehoren. Als de held niet tot ons komt, zullen wij wel naar hem toe komen. En dat op het einde van de twintigste eeuw! Voelen we ons dan zo verschrikkelijk verweesd, dat we ons vastklampen aan dergelijke kinderachtigheden?

Het Schliemannsyndroom

Archeologen deinzen zelden terug voor een paradox. Aan al wie maar wil luisteren, leggen ze uit dat zij geen zwak hebben voor veldslagen, helden of plechtige herdenkingen. Maar bij de eerste de beste gelegenheid grijpen ze naar dat soort van referenties om er hun naamloze en ontzielde stratigrafische profielen aan op te hangen. Laat ze een laag verbrande aarde zien en ze zullen je vertellen wie de brand heeft gesticht en misschien ook welke Romeinse generaal daar is langs gekomen (want vanzelfsprekend was dat tijdens de Gallische oorlogen). Deze pekelzonde is gewoon maar hun manier om een plaatsje te bemachtigen in de geschiedschrijving.

Maar de overblijfselen van een historische figuur ontdekken – al was het maar per toeval, wat een zonde tegen de goede smaak! Dat is veeleer werk voor historicus! Het bewijs is dat het risico van zo'n kwalijke ontmoeting groter wordt naarmate de overblijfselen jonger zijn. Dat werd nog niet zo lang geleden geïllustreerd door het onderzoek van het graf van Alain-Forunier¹, wat

¹ Deze jonge Franse auteur was omgekomen, samen met zijn makkers van het 288^e regiment in het begin van de Eerste Wereldoorlog. Het gemeenschappelijke graf had men niet kunnen identificeren. Maar er liepen weinig stichtende geruchten over de omstandigheden waarin deze Franse soldaten om het leven waren gekomen. Velen, te beginnen met de familie van de schrijver tot zijn bewonderaars, hoopten dat met de ontdekking van de stoffelijke resten er een einde aan die geruchten zou komen. Toen het graf dankzij een bijna miraculeus toeval aan de hand van de gegevens van een Duits archief kon worden geloka-

nogal wat stof deed opwaaien en een diepe malaise veroorzaakte onder de Franse archeologen. En dat men hen aanziet voor verzamelaars van relieken vinden archeologen al niet te pruimen. Maar dat ze gedegradeerd worden tot hulpjes van de forensische geneeskunde of van het ministerie van Justitie, zoiets ondergraaft al helemaal hun moreel. Een archeoloog doet opgravingen. Nog goed dat hij iets vindt, want hij is er aan begonnen zonder duidelijk aan te geven wat hij precies zoekt. Wat hij boven haalt, bekijkt hij. Hij gaat prat op zijn bescheidenheid. Sensationele zaken zoals de grot van Ulysses, het graf van Alexander of het naamplaatje van Saint-Exupéry, dat is iets voor de media, verslaafd als die zijn aan de kinderlijke belangstelling van het publiek. Maar als je er goed over nadenkt, dan is het toch juist aan dergelijke successen dat de archeologie haar faam en zelfs haar bestaan dankt. Wat zou onze nationale oudheid zijn zonder Alesia? Of de Griekse archeologie zonder Troje en de waanzinnige dromen van Schliemann? Die laatste heeft zich in alles vergist, maar niet in het wonderbaarlijke. Je kunt veel kwaads over hem vertellen, maar daarom hoeven we nog niet te beslissen om de heuvel van Hissarlik of de schat van Priamos naar de prullenmand te verwijzen. Wordt niet gezegd dat Homeros blind was?

We overdrijven niet als we stellen dat de helden – en in het algemeen alle historische figuren – niet bepaald in de bovenste la liggen bij de oudheidkundigen en de archeologen. Maar ja, wat moeten we dan aanvangen met al die oude teksten, met al dat onderzoek van de annalen, die zweren bij de legenden van oorsprong en de levens van illustere mannen? Het gaat hier om een ernstige kwestie. Men vraagt immers aan de historici niet dat ze erin zouden geloven, maar dat ze zouden uitmaken of die getuigenissen tenminste aan kritiek mogen worden onderworpen. Want dat is het dilemma: enerzijds de minachting voor legenden, maar anderzijds de behoefte om zijn wortels in de geschiedenis terug te vinden. Zou men dan niet beter een objectieve lectuur van de held voorstaan om hier uit te geraken? Sommige historiografische stromingen, getekend door de terugkeer van de belangstelling voor de gebeurtenis en het individualisme, hebben de twee voorbije decennia gemeend dat ze dit konden riskeren. En zo deed de held, ontdaan van het klatergoud waarmee het ene nationalisme na het andere hem hadden uitgedost, opnieuw een opgemerkt optreden.

liseerd, droeg het Staatssecretariaat voor de Oorlogsveteranen en de militaire Begraafplaatsen, via het ministerie van Cultuur, aan archeologen – wier opdracht zoiets natuurlijk niet is – te taak op om de opgravingen – veeleer een zaak voor gerechtsdokters – uit te voeren. De meest recente teksten hierover werden gepubliceerd in het dossier "L'archéologie et la Grande Guerre", *Noésis* – 14-18 *aujourd'hui*. 1998, n° 2, p. 17-126.

Van de held naar de mythe ...

Niet alle helden zijn fabelachtig, wat wel jammer is. Laten we maar alvast de held uit de 'oudheid ter zijde schuiven. Zijn aard, daden en doelen reiken ver voorbij onze alledaagse mogelijkheden en figgen niet bepaald binnen onze politieke horizon. Strikt historisch gezien bestaat de alledaagse held gewoon uit vlees en bloed. Vooral uit bloed. Zijn faam steunt op feiten die met menselijke maatstaven zijn te meten. Er bestaan geen graden in het heldendom. Je bent een held of je bent het niet. Het is in de eerste plaats een kwestie van statuut. Om er bij te horen eist het gezond verstand dat het heldendom niet aan een officieel onderzoek onderwerpt, dat je – niet beroepsmatig – risicovolle en gedenkwaardige daden zou hebben verricht. Dat is nog maar de eerste vereiste. Nu komt de echte proef waarmee de moderne held zich onderscheidt van die uit de oudheid: de maatschappelijke erkenning. Dat is de reden waarom de bureaucratische logica wenst dat het eerste – en soms ook het laatste – wat de kandidaat te beurt hoort te vallen, een ereteken is. Maar dat is altijd nutteloos en zeer dikwijls te laat. Sommige sollicitanten valt die eer bliksemsnel te beurt, wat altijd verdacht wordt gevonden. Meestal echter sleept de zaak aan en loopt ze uiteindelijk op niets uit. Zo wordt telkens op elf november – weldra echter niet meer – een schamel overschotje plotten gedecoreerd zonder dat het duidelijk is of men die beverige ceremonie moet beschouwen als een cynisch stockbeheer van eremetaal, een jaarlijkse goedmaking van een incivieke flater of een ultieme belediging voor een eindeloos geduld. Maar wie weet zijn die gedecoreerden van de laatste adem op een punt gekomen dat ze het toch maar liever op die manier krijgen dan postuum. Hoe dan ook, het bewijs is geleverd dat het niet de decoratie is die de held maakt. Heldendom past niet goed bij officiële criteria. Bekeken vanuit ons tijdsgewricht is het meer een ontastbaar effect als gevolg van een algemene, niet op een bepaalde persoon gerichte erkentelijkheid, die spontaan postvat in het gemeenschappelijke geheugen. Wie kan er ook maar een held uit de Eerste Wereldoorlog opnoemen, tenzij het natuurlijk een familielid is. Toch vind je in elk dorp hun monument vol met namen, maar dat verandert niets aan de onverschilligheid van de omgeving. Hoogstens wil men wel eerbied betonen voor het Offer dat al die strijders in totaliteit hebben gebracht, maar toch geen erkentelijkheid aan wie dan ook van hen afzonderlijk. Wat zie je op de grote necropolissen van Douaumont of Notre-Dame-de-Lorette? Een aangrijpend schouwspel van een eindeloos kruisentapijt. Onder de neerhangende vlaggen voeren de in onberispelijk afgelijnde rijen begraven doden hun stille parade op. Het massale effect verplettert ons. De held rust overal tegelijkertijd. Het individu is vervaagd achter het collectieve.

Maar de verborgen held is het tevergeefs geweest. Als je het op een degelijke, historische manier wil worden, dan moet je mikken op de lange termijn. Alle voortvarendheid riskeert de glorie te verknoeien. Alleen zij die er met hart en ziel om geven, slagen erin de erkentelijkheid de nodige tijd te gunnen. Kortom, de heldendaad mag dan wel een zaak van het korte ogenblik

zijn, haar erkenning kan maar tot stand komen – en soms ook verbleken – door een langdurige inspanning van het collectieve geheugen. Ik wil helemaal niet de triviale bewering staven dat alleen het nageslacht kan oordelen over daden die het alledaagse overstijgen. Ik wil alleen onderstrepen dat de nagedachtenis van het heldendom buiten de alledaagse historische categorieën valt. Meer nog, dat soort van herinneringen is net zo goed een projectie in de toekomst als een weerspiegeling van het verleden. We hebben hier te maken met een affectieve manipulatie, een ideologische hertekening in plaats van een banale verjaardag. De (collectieve) held bevindt zich in feite in een soort openbare ruimte van het geheugen.

Ik denk dat een gemeenschappelijk kenmerk van zo'n openbare geheugenruimte en van de held te maken heeft met het wegslijten van de gebeurtenis of met de verdwijning van de figuur achter zijn eigen weerspiegeling. De herdenkingsplechtigheid zelf krijgt meer substantie dan de herinnering aan de objectieve geschiedenis. Wat telt is zich samen één voelen – ter gelegenheid waarvan is van ondergeschikt belang. De populariteit van de grote me-tahistorische feesten (vooral in Frankrijk waar de herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de revolutie de toon heeft gezet) lijkt me deel uit te maken van deze kaping van het geheugen. Dit soort kundigheid in de tweede graad maakt het echter mogelijk om, als men niets anders bij de hand heeft, ook de grote verslagenen, de valsspelers – en waarom niet de criminelen? – van de geschiedenis te recycleren. Het gebeurt inderdaad dat de collectieve held zich in onze geheugens vastzet alsof hij zich heeft ontdaan van zijn eigen geschiedenis. Zonder na te denken over wat zijn echte verdiensten waren, zien we nog maar alleen het gladdige gezicht van een man van marmer. En als we hem met enige misplaatste aandrang zouden vragen: "Wat hebt u eigenlijk gedaan?", zou hij van boven op zijn voetstuk alleen maar hoeven te zeggen: "Ik was erbij ..."

Vercingetorix bijvoorbeeld was er inderdaad bij in Alesia. Alleen door daar te zijn heeft dat personage zijn dubbelzinnige faam opgebouwd. Ooit was ik geïntrigeerd dat een nederlaag op die manier in ons gemeenschappelijk geheugen kon geraken.

Daarom heb ik me in een boek de vraag gesteld of dat op z'n minst gerechtvaardigd was². Het is onbelangrijk welke mijn conclusies waren in verband met de geschiedenis van Gallië. Wel heb ik aan de hand van talrijke aanduidingen kunnen constateren hoe gefabriceerd die glorie wel was. In zeker zin was deze vaststelling nuttig omdat ze me in staat stelde uit te leggen waarom Vercingetorix nooit echt was doorgebroken, ondanks al die heisa die men rond zijn naam bleef maken. Akkoord, de Derde Republiek had hem danig

² *Vercingétorix ou le mirage d'Alésia*. Brussel : Complexe, 1999 (Questions à l'histoire).

opgehemeld en stevig in brons gegoten, maar nadat men hem die pompeuze gedaante had aangemeten, was die als het ware voor de gelegenheid opgetrommelde held snel zijn aura verloren. Bij nadere kennismaking vind ik hem definitief mislukt, zelfs in zijn filmcarrière. Maar nu bekleedt hij tenminste de plaats die past bij de rol van zijn leven: de dupe van Caesar te zijn geweest zodat die er in Rome mee kon opscheppen. Maar waarom hebben ze hem dan zo lang aan het infuus laten hangen?

... en van de mythe naar de hersenschim

Ik wil hier helemaal niet de gratuite beeldstormer uithangen. Ik wil u ook de geschiedenis van de Gallische mythe besparen. Het volstaat te verwijzen naar hen die daar met succes over hebben geschreven³ en die hem heel correct in de context hebben geplaatst van een gekneusd, ambitieus en op revanche belust regime, dat zelfs niet afkerig was van populisme. Om het heel beknopt te stellen, Vercingetorix was Gambetta, echter zonder enkele van diens politieke deugden. *Natuurlijk heb ik het hier niet over de echte figuur, van wie we bijna niets weten, maar over de mythe die wel degelijk een product van zijn tijd was. Is dat trouwens niet eigen aan alle mythes, ook diegene die zogezegd eeuwig zijn?*

Maar ja, de tijden zijn veranderd, de herinnering is vervlogen. Als je de zaken van nabij beschouwt, dan kun je achter de meest beroemde mythes niets anders dan leringen en varianten ontwaren die alleen in een welbepaalde context te verklaren zijn. Onze “voorvaderen de Galliërs”, bijvoorbeeld, zijn vanzelfsprekend van niemand nog de voorvaderen (cultureel gesproken, bedoel ik). Ze proberen hier niet te lijken op wat ze elders ooit zijn geweest. Het – bijzonder flexibele – politiek gebruik dat van ze is gemaakt, heeft zich destijds aan alle “etnogenetische” fantasietjes aangepast. Maar wie gelooft daar nu nog in? Dit is het moment voor een reddingspoging van Ambiorix en Boduognat, die in België dezelfde rol hebben vervuld als Vercingetorix, zij het in een andere toonaard. Een even schilderachtige als erudiete studie heeft pas nog herinnerd aan het communautaire getouwtrek waar onze “oude Belgen” in het jonge België het voorwerp van waren⁴. Boduognat was inderdaad niet zomaar een Galliër. Men onderstreepte met oprecht genoegen de aanwezigheid in zijn persoon van Germaanse trekjes op een Gallische ondergrond. Die gelukkige combinatie hield toen nogal wat voordelen in vanuit het oog-

³ A. SIMON, *Vercingétorix et l'idéologie française*. Parijs: Imago, 1989; idem, *Vercingétorix, héros républicain*. Parijs: Ramsay, 1996; CITRON (S.), *Le mythe national. L'histoire de France en questions*. Parijs: Ed.ouvières, 1989 (*Etudes et documentation internationales*).

⁴ E. WARMENBOL, "La statue de Boduognat à Anvers (1861-1954). Portrait d'une autre Gaule" *Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae* 13, 2001, p. 51-61.

punt van het verzet tegen de Franse expansiedrang en in het perspectief van het specifieke patriotisme dat Vlaanderen en Wallonië wilde verenigen. He-las werd het Boduognatstandbeeld te Antwerpen als een waarachtig belgi-cistisch symbool minder dan een eeuw na zijn oprichting ontmanteld en de brokstukken naar alle windrichtingen verspreid. Vandaag bevindt zijn vereen-zaamd hoofd zich in de Antwerpse Zoo, waar zijn lege blik deze van de me-lancholische roofdieren ontmoet. Wij hebben nu nog maar alleen Ambiorix. Hij staat op een stadsplein, een postzegel en wat schoendozen⁵. Sic transit gloria mundi ...

Bij een zo stichtend verhaal past een moraal. Je leert er uit, ook al is het maar een anekdote, dat juist in de smalle ruimte tussen de heroïsche illusie en het zoeken naar zingeving, het onkruid van de nationale mythes welig tiert. Maar de volkeren hebben hun oubollige voorstellingen van hun helden gelaten voor wat ze zijn. Wij hebben geen voorouders meer, tenzij voor-ouders die nog veel ouder zijn: de mensen passioneren zich tegenwoordig liever voor Lucy, Toumaï en de anderen, hoewel ze eigenlijk niet weten wat de australopithecus onderscheidt van de moderne mens. Periodiek duiken er, verloren tussen de hersenschimmen en de frustraties der volkeren, aller-lei fabeltjes op in deze ruimte van historische rechteloosheid. Mythen vinden hun voedsel in de geschiedenis, maar maken er geen deel van uit. De pro-blemen beginnen maar als je het tegendeel beweert.

Toch vertonen die illusies niet alleen nadelen. De dubbelzinnigheid van de held van vroeger maakte hem geschikt voor alle rollen, zowel goede als slechte. Zo ook maakt de ideologische kneedbaarheid van de geactualiseer-de mythe hem tot de sleutel – eigenlijk een loper – voor alle mogelijke recu-peraties. Dat is de reden waarom in dat systeem een nederlaag zelfs de meest perfecte historische rol kan opeisen, en zelfs de nationale wederop-standing aankondigen:

⁵ Het standbeeld (1866) is van de hand van J. Bertin, ook bekend voor zijn *Vercingetorix* te Saint-Denis (1890). Dat laatste standbeeld werd tijdens de bezet-ting gesmolten door de Commissie voor herwinning van non-ferrometalen. Klaarblijkelijk (volgens een Ansichtkaart verschenen in A. PINGEOT, "Les Gau-lois sculptés (1850-1914)" In P. VIALLANEIX, J. EHRARD (ed.), *Nos ancêtres les Gaulois*. Clermont-Ferrant: 1982, p. 255-282), zijn deze twee standbeelden om zo te zeggen tweelingen. Het gerucht gaat dat de *Ambiorix* van Tongeren een geweigerde *Vercingetorix* zou zijn, wat helemaal niet onwaarschijnlijk lijkt. J.-J. Heirwegh, specialist in Belgische standbeelden en in nog veel andere zaken, signaleert me dat er ook aan de Berchemse Poort, de zogenaamde "Spoorwegpoort" te Antwerpen, een *Boduognat* van P.-A. Cattier stond (in zink, veeleer dan in brons volgens de catalogus van het Salon van 1867) en een door P.-J. Bouré gebeitelde *Ambiorix*. Op het Ansichtkaartje dat J.-J.H. me liet zien is het onmogelijk het onderscheid tussen deze twee historische personages te maken (de standbeelden bestaan niet meer).

"Gallië aanvaardde zijn nederlaag; Julius Caesar bracht de Pax Romana; overwinnaars en overwonnenen leefden in verstandhouding; uit die grote schok werd de Gallo-Romeinse beschaving geboren, die van ons gemaakt heeft wat we nu zijn. Wij bevinden ons vandaag na twee millennia in dezelfde positie als onze voorvaders de Galliërs en wij verlangen met heel ons hart dat uit de verstandhouding tussen de overwinnaars en de overwonnenen, eindelijk de Europese vrede geboren wordt, die alleen de wereld kan redden." [P. Caziot, minister van landbouw (in de collaborerende Vichyregering, n.v. vertaler), 19 januari 1941.]

Het nieuwe IJzertijdperk

We leggen hier de vinger op een nieuwe ordening. Het is daar dat ik wilde aan toe komen.⁶ Als we moesten zoeken naar een ideaaltypisch voorbeeld van een moderne hersenschim, zoals die in de hiervoor beschreven sombere smalle ruimte "welig" is beginnen "tieren", dan zouden we het inderdaad in ons eigen tijdperk vinden. Ik heb over de Galliërs gesproken alsof ze in ons geheugen waren uitgedoofd. Dat is voor een deel waar, maar toch beleven de Kelten tegenwoordig een nooit gekend mediasucces. Misschien omdat zij niet zozeer tot de geschiedenis behoren als wel tot de archeologie. Die laatste lijkt een discipline die de authenticiteit waarborgt van de cultuur die ze dag na dag blootlegt. De archeologie stelt zich niet tevreden met de Kelten een naam te bezorgen. Zij bezorgt ze ook een culturele identiteit die heropgebouwd is uit materiële getuigenissen, die rondom ons verspreid liggen als even zovele tekens van herkenning. In verband hiermee spreken archeologen graag – maar wel lichtzinnig – van etnische aanduidingen. Zoals de geschiedenis zich had geschikt in het nationalisme, zo legt de archeologie nu de etnogenese bloot. Waar komen die Kelten vandaan? Waar droomden ze van? Hoe was hun samenleving georganiseerd? Dat alles kun je zien, aanraken, bezoeken. Er zijn plaatsen met een beroemde naam: Hallstatt, Heuneburg, Vix – vooral Vix. Sinds het Bronzertijdperk moet deze heldenbeschaving bezig zijn geweest met vanuit Europa tot aan de Atlantische oceaan een ideologie van heersers en heren te ontwikkelen.

"Het blijkt dus voor de hand te liggen om die rijen met menhirs in de 'Grote' tijd te situeren, de tijd van de vorstenheuvels uit de vroege Bronstijd, temeer daar het ondenkbaar is dat ze zouden opgericht zijn zonder sterke leidersfiguren."⁷

⁶ Deze paragraaf heeft veel te danken aan archiefwerk van Duitse onderzoekers waarover een uiteenzetting over de archeologie in Elzas-Lotharingen tijdens de Tweede Wereldoorlog uitvoering heeft bericht. L. Olivier heeft dit uitgediept aan de hand van de archieven van het Musée des Antiquités Nationales van Saint-Germain-en-Laye (cf. infra, n. 8)

⁷ W. HÜLLE, *Die Steine von Carnac*, 1942, p. 32 (geciteerd door L. Olivier, "L'archéologie nationale-socialiste...", p. 55).

Aldus leest men in de opgravingen hoe deze arrogante en praalzieke aristocraten in hun nederzettingen leefden: inderdaad als echte "vorsten". Het paard, de ijzeren zwaarden, de reuzengrafheuvels als symbool voor de sombere kant van hun beschaving, de wijn, het goud, de koralen en de keramiek van rond de Middellandse Zee voor de lichtzijde, dat is het klassieke beeld dat men ophangt van de eerste Kelten op hun Fürstensitze.⁸ De ruimte waarin ze zich ontplooiden, is ons trouwens toch o zo vertrouwd: die brede uitwaaiing van blonde krijgers die de aarde verrijken met hun goud, hun graven en hun namen, van Bohemen tot Toscane, tot in de verste uithoeken van de Britse eilanden, van Iberië of zelfs van de Balkan en, waarom niet, tot in het binnenland van Anatolië, je ziet er zo de prefiguratie van Europa in.

Maar bij nader inzien is deze anachronistische voorstelling toch niet zo algemeen aanvaard dan je eerst zou denken. Tot aan de Tweede Wereldoorlog waren de "vorstelijke nederzettingen", die men trouwens toen nog niet zo noemde, in Frankrijk maar bekend door één site (Château-Salin in de Jura). De opgravingen in Vix (Bourgondië) waren nog niet op de befaamde reuzenbeker gestoten. Slechts in de loop van de Tweede Wereldoorlog, onmiddellijk na de bezetting van Frankrijk en België, zijn de Duitse archeologen zich wat meer gaan interesseren voor de plaatselijke opgravingwerken, en dat voorzover die hen geschikt leken om de Germaanse identiteit van de gebieden aan deze kant van de Rijn naar boven te brengen. Het politieke belang van de Westforschung was niet gering, te oordelen aan de verwoede concurrentie onder de verschillende Duitse diensten, waarvan er twee van strikt wetenschappelijke aard waren⁹, maar waarvan andere rechtstreeks afhingen van de propagandadiensten van het 3de Reich¹⁰. Dat paste natuurlijk in het waanzinnige project om het Reich uit te breiden tot zijn westelijke "marken".

⁸ In verband met deze paragraaf zie: B. SCHNITZLER, J.-P. LEGENDRE, "L'organisation de l'archéologie en Allemagne et dans les régions annexées d'Alsace et de Moselle". In: *L'archéologie en Alsace et en Moselle au temps de l'annexion (1940-1944)*. Straatsburg-Metz : 2001, p. 19-46; L. OLIVIER, "L'archéologie nationale-socialiste et la France (1933-1943)" *Ibidem*, p. 47-66 : idem, "Le Mont-Lassois de Vix (Côte-d'Or) dans la Westforschung nationale-socialiste : archéologie et géopolitique nazie dans le nord-est de la France", *Antiquités nationales*, 2000, vol. 32, p. 117-142. Voor de archeologie in België valt alles nog te doen. (Voor de geschiedenis zelf, zie M. BEYEN, *Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*. Amsterdam: 2001)

⁹ De DAI (*Deutsche archäologische Institut*) en de RGK (*Römisch-Germanische Kommission*).

¹⁰ Vooral de *Ahnenerbe* (SS), het *Amt Rosenberg* (Ministerie van Binnenlandse Zaken) en het *Reichsamt für Vorgeschichte* van de NSDAP, die Hitler wilde samenbrengen in een *Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte* en het Ministerie van Onderwijs.

In deze onderneming had je een wetenschappelijke rolverdeling. Wat de Frankische periode betrof, gaf het zoeken naar bewijzen van een Germaanse oorsprong geen enkel probleem. De bevolkingsgeschiedenis, de toponymie en de taalkunde toonden dat overduidelijk aan. Maar voor de daarop volgende periodes was het de taak van de archeologie om de "etnische samenstelling van de westelijke ruimte na te gaan vanaf het einde van de prehistorie tot aan de historische bronnen van de Late Middeleeuwen". Men installeerde in Brussel een gemeenschappelijke archeologische dienst voor het bezette Frankrijk en België¹¹, die in nauwe samenwerking met de nazi-autoriteiten¹² de opzoekingen coördineerde in verband met de Westforschung op het gebied van taalkunde, volkskunst en volkskunde, aardrijkskunde en vooral van de prehistorie en de protohistorie.

Tot daar de onweerlegbare feiten. Hoe de onderzoekers van de bezette landen zich daarin aanpasten is een ander verhaal, dat vrij delicaat is om te retraceren. Zeker is in elk geval dat de lijst van onderzoeksthema's die door de Duitse autoriteiten was opgesteld in het Franse tijdschrift *Gallia* verscheen en dat de coördinatie van het onderzoek naar het IJzertijdperk in het zuiden van Duitsland en het oosten van Frankrijk toevertrouwd werd aan W. Kimming, de bedenker van het begrip "vorstelijke nederzettingen".

Zonder stil te staan bij de nationalistische, etnische en racistische elementen die de kweekbodem vormden van het Deutschland über alles, willen we toch onderstrepen dat ze de rechtstreekse erfenis zijn van het pangermanisme dat toch bijzonder gewelddadige stellingen uitdroeg: de raciale onderwerping en de rassenzuivering behoren onvervreemdbaar tot deze ideologie, die aan de basis ligt van het concept arisch ras. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze werden toegepast in de annexatieprojecten van het Ostland en vervolgens van het Reichsland.¹³ Welnu Bourgondië was in dat programma een koninginnestuk, en zijn Germaanse oorsprong moest dus absoluut bewezen worden. Vanuit dat oogpunt bleek de Mont-Lassois (namelijk het Keltische vorstendom Vix) ideaal gesitueerd om de inplanting van de "vorstelijke residenties" ten westen van de Rijn te symboliseren.

Epiloog

De oorlog zorgde ervoor dat iedereen wat meer realisme aan de dag ging leggen. Vanaf 1943 had men andere zaken aan het hoofd en de Duitse archeologen groeven zich in op andere fronten. Denk echter niet dat deze kop-pigaards hetgeen ze met zoveel moeite boven hadden gehaald opnieuw zou-

¹¹ *Deutsche Wissenschaftliche Institut.*

¹² via de REM (*Reichserziehungsministerium*).

¹³ *Ostdeutsche* en later *Reichsdeutsche Landsbewirtschaftungsgesellschaft*, dat je gelijk kunt stellen met kolonisatie.

den begraven. Na een aantal jaren onder het stof te hebben gelegen, bleek de thesis van de westelijke vorstendommen opnieuw bevestigd te worden in de jaren vijftig, bij de ontdekking van het graf van de Dame van Vix. De site verwierf snel faam en bracht het onder de kundige leiding van ... W. Kimming tot richtinggevend Frans voorbeeld van de Fürstensitze. Voor sommigen bleek de oorlog niet meer te zijn geweest dan een parenthese.

Laten we het voorlopig daarbij houden, tenminste toch zolang de archieven, ook in België, zich nog niet allemaal hebben uitgesproken. Maar we kunnen wel eventjes nadenken bij dit gestage verglijden van de mythe van het heldendom. De eerste les die eruit valt te trekken is dat het geen zin heeft geloof te hechten aan de simplistische thesen aangebracht door de talrijke nationalistische stromingen uit de negentiende eeuw. Tegenwoordig horen ze veeleer thuis bij de folklore en de vulgarisatie dan bij de historiografie. De tweede les vult de eerste aan. Het zou bijzonder onvoorzichtig zijn te denken dat de verleiding om zich op helden te beroepen verdwenen is samen met Ambiorix en Bodugnat, als gevolg van de rationalisering van de geschiedenis, omdat men zich minder voor concrete personen interesseert, of gewoon vanwege de zogenaamde dood van de ideologieën. Daar is niets van aan. Niet alleen beleven we nog niet het einde van de geschiedenis, maar ze blijft onwettige kinderen op de wereld zetten en de ontredderde volkeren hebben ze maar in huis te halen. En het gebruik dat ze ervan maken, kan soms goed zijn, maar meestal is het slecht. Van Nürnberg tot Sarajevo bleken de mythen van de twintigste eeuw wel erg duister, vooral omdat de mal waarin ze allemaal zijn gegoten speciaal vorgevormd schijnt te zijn om er alleen collectieve hersenschimmen in op te vangen.

De marmeren man uit de oudheid of deze van brons, zoals Ambiorix en Bodugnat, waren klein bier vergeleken met de gezichtsloze held die op een dag zijn heerschappij heeft gevestigd van de Rijn tot de Donau. Het is wat te gemakkelijk te zeggen dat de arische mythe, die inderdaad de donkere zijde van dat avontuur voorstelt, ons niet aangaat, dat wij slechts te maken hebben met het onschuldige verhaal van onze Keltische afkomst, dat wij er geen argument van hebben gemaakt om een nationalistische strijd te voeren, of dan toch maar in zeer bescheiden mate ... Als ons dat geruststelt en ons helpt om die erfenis te aanvaarden, zijn we natuurlijk vrij om erin te geloven. En anders, waarop wachten we om elk cynisme af te leggen, om de waarheid onder ogen te zien en om het verontrustende gedenkteken van de ijzeren man op te richten, zolang dat tenminste nog kan getuigen. Maar waar moeten we het oprichten? Op welke herinneringen? Aan het einde van de naargeestige horizon, waar de rood geroeste sporen samen komen, zien we vreemdsoortige Fürstensitze met groteske en skeletachtige torens ...